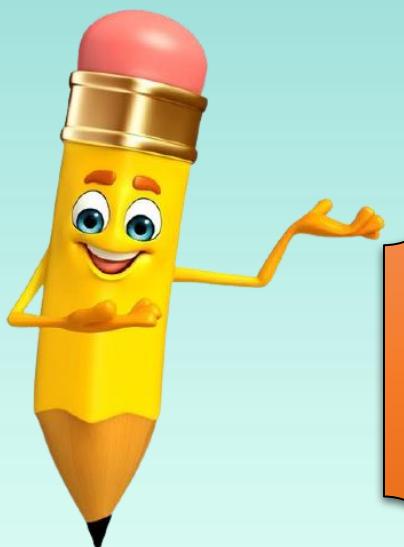

ધોરણ - 9

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - 10

સરકારનાં અંગો

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

(1) સત્તા વિશ્લેષણનો સિદ્ધાંત એટલે શું ?

➤ રાજ્ય વતી સરકાર જે કાર્ય કરે છે તે એકબીજાથી જુદા હોય છે ત્રણ અંગોના કાર્યો એકબીજાથી ભિન્ન તથા દરેક કાર્યોમાં વિશેષ પ્રકારની નિપુણતાની જરૂર પડે છે.

- કાયદા ઘડવાની સત્તા ધારાસભાને, કાયદાનો અમલ કરવાની સત્તા કારોબારીને અને કાયદા પ્રમાણે ન્યાય આપવાની સત્તા ન્યાયતંત્રને આપવામાં આવી છે.
- આમ, છતાં ધારાસભાને પણ કાયદા ઘડવાની સત્તા છે તે તેની સત્તાનો દુકુપયોગ ન કરે તે માટે કારોબારી અને ન્યાયતંત્ર ધ્યાન રાખે છે.
- પરંતુ ન્યાયતંત્રને ધારાસભા અને ને કારોબારીથી અલગ-સ્વતંત્ર રાખવામાં આવ્યું છે.

(2) સાંસદની લાયકાત કઈ છે ?

- સાંસદની લાયકાતોમાં તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
- તેની ઉંમર 25 વર્ષ હોવી જોઈએ.
- તે સંઘ સરકાર કે રાજ્ય સરકારનો નોકર ન હોવો જોઈએ.
- તે ગુનેગાર ન હોવો જોઈએ.
- તેમજ માનસિક રીતે અસ્થિર તેમજ નાદાર ન હોવો જોઈએ.

(3) લોકસભા અને રાજ્યસભાની કાર્યસાધક સંખ્યા કેટલી છે ?

► લોકસભાની કાર્યસાધક સંખ્યા 545 અને રાજ્યસભાની 250 છે.

(4) રાજ્યસભાના સભ્યોની પસંદગી કઈ રીતે થાય છે ?

► ભારતના સંસદમાં લોકસભા અને રાજ્યસભા બે ગૃહો છે. તેમાં રાજ્યસભા સંસદનું ઉપલું ગૃહ છે તે દરેક રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે.

► ભારતનો કોઈ પણ નાગરિક 30 વર્ષથી વધુ ઉંમર ધરાવતો હોય તે રાજ્યસભાના સભ્ય તરીકે ઉમેદવારી નોંધાવી શકે છે.

- તે માનસિક રીત અસ્થિર ન હોવો જોઈએ.
- રાજ્યસભાના 250 સભ્યોમાંથી 238 સભ્યોની ચુંટણી પ્રત્યેક રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યો તેમની વસ્તીના ઘોરણે કરે છે બાકીના 12 સભ્યોની રાજ્યપતિ નિમણૂક કરે છે.

(5) સ્પીકર ગૃહની મર્યાદાના રક્ષક છે. શાથી ?

- સ્પીકર કોઈ પણ ગૃહની બેઠકનું અધ્યક્ષ સ્થાન સંભાળે છે અને ગૃહમાં થતી ચર્ચા / વિચારણા અને કાર્યવાહીનું તટસ્થતાથી સંચાલન કરે છે તે લોકસભા, વિધાનસભાનું ગૌરવ, શિસ્ત, વ્યવસ્થા જાળવે છે.
- સ્પીકર ગૃહના દરેક સભ્યોને પ્રશ્નો પૂછવાની મંજૂરી આપે છે ગૃહમાં ઉપસ્થિત થતી ચર્ચાસ્પદ બાબતો પર અંતિમ નિર્ણય આપે છે.
- પોતાના આદેશોનું ઉલ્લંઘન કરનાર સભ્યોને ગૃહમાંથી બરખાસ્ત કરી શકે છે અને ગૃહનું કામકાજ સ્થગિત કરી શકે છે.

(6) રાજ્યપતિની કટોકટીવેળાની સત્તાઓ જણાવો.

□ બાહ્ય કે આંતરિક અશાંતિ :

➤ કોઈ પણ સમયે બાહ્ય કે આંતરિક અશાંતિના કારણે દેશની કે તેના કોઈ પણ ભાગની સલામતી ભયમાં મુકાઈ ગઈ હોય ત્યારે રાજ્યપ્રમુખ એક જાહેરનામું બહાર પાડી કટોકટીની સ્થિતિ જાહેર કરે છે. કટોકટીના સમયમાં ભારતનાં નાગરિકો માટે તેમજ દેશ માટે કોઈ પણ વિષય ઉપર કાયદો ઘડવાની સત્તા ધરાવે છે.

□ બંધારણીય કટોકટી

► દરેક રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યપાલની નિમણુક કરવામાં આવે છે તેઓ સીધા રાષ્ટ્રપતિને જવાબદાર હોય છે તેમના અહેવાલ પરથી રાષ્ટ્રીય બંધારણીય કટોકટી જાહેરનામું બહાર પાડે છે અને રાજ્યની તમામ સત્તા પોતાના હસ્તક લઈ શકે છે. રાષ્ટ્રપતિ શાસન વધુમાં વધુ ત્રણ વર્ષની મુદત સુધી અમલમાં રહી શકે છે.

□ નાણાકીય કટોકટી

- દેશમાં જ્યારે નાણાકીય સ્થિરતા જોખમાચ ત્યારે રાજ્યપતિ નાણાકીય કટોકટી જાહેર કરી શકે છે.
- નાણાકીય કટોકટીમાં દેશના સરકારી કર્મચારીઓના પગાર, ભલ્યા ઘટાડવાનો આદેશ આપી શકે છે.
- રાજ્યની વિધાનસભામાં પસાર કરેલા નાણાકીય ખરડાને રાજ્યપતિની સંમતિ માટે મોકલવામાં આવે છે.

(7) મહાલિયોગની કાર્યવાહી શું છે ?

- રાજ્યપતિને હોકા પરથી દૂર કરવા માટે સંસદના બંને ગૃહો રાજ્યપ્રમુખ વિરુદ્ધ બંધારણાભંગનું જાહેરનામું રજુ કરે તો જ રાજ્યપતિને પદ પરથી દૂર કરી શકાય.
- તે માટે સંસદના કોઈપણ એક ગૃહ $\frac{2}{3}$ બહુમતીથી લેખિતમાં રજુ કરવાનું અને બીજા ગૃહે અદાલતી તપાસ કરવાની હોય છે.
- આમ, તેમના પર $\frac{2}{3}$ ની બહુમતીથી આરોપ પુરવાર થાય તો તેમને પદ પરથી દૂર કરી શકાય તેને મહાલિયોગની કાર્યવાહી કહેવાય છે.

(8) સંસદની સત્તાઓ અંગે ઉલ્લેખ કરો.

□ ન્યાયવિષયક સત્તાઓ :

➤ સંસદ લોકસભાના સ્પીકર અને ડેઝ્યુટી સ્પીકર તેમજ રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ / ઉપાધ્યક્ષ અને બંધારણાના ભંગ બદલ કે કોઈ ગંભીર ગુના માટે બહુમતીશી ઠરાવ પસાર કરીને પદભૂષ કરી શકે છે. સંસદ પોતાના કોઈ પણ સભ્યને અસભ્ય વર્તનને કારણે તેનું સભ્યપદ નાખૂં કરવાની, જેલમાં મોકલવાની શિક્ષા કરી શકે છે.

□ નાણાકીય સત્તાઓ

- સંસદમાં રેલમંત્રી નાણામંત્રીએ રજૂ કરેલા અંદાજપત્રો, ઓડિટ, કરેલ ખર્ચ વગેરેનો અહેવાલ મંજૂર કરવાની નાણાકીય સત્તાઓ છે.
- તમામ નાણાંકીય બાબતો સૌપ્રથમ લોકસભામાં પસાર કર્યા પછી જ તેને રાજ્યસભામાં મોકલવામાં આવે છે. રાજ્યસભાએ માત્ર 14 દિવસમાં ખરડાને લોકસભામાં પરત મોકલવાનો હોય છે.

□ ધારાકીય સત્તા

- કટોકટી સમયે સંસદ કોઈ પણ કાયદો ઘડી શકે છે.
- સંસદની મંજૂરી વિના કોઈ પણ કાયદો માન્ય ગણી શકાય નહીં.
- રાષ્ટ્રપ્રમુખ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવતા વઠુકમ માટે વહેલામાં વહેલી તકે સંસદની મંજૂરી લેવી પડે છે આમ, સંસદમાં અનેક સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

(9) સ્થાનિક સ્વશાસનની સંસ્થાઓ વિશે જણાવો.

►પંચાયતી રજનું માળખું ત્રણ સ્તરનું છે

(1) ગ્રામ્યકક્ષાએ ગ્રામ પંચાયત

(2) તાલુકામાં તાલુકા પંચાયત

(3) જિલ્લા સ્તરે જિલ્લા પંચાયત

►ગ્રામ પંચાયતમાં સરપંચ હોય છે તેની ચૂંટણી ગ્રામ્યકક્ષાએ કરવામાં આવે છે.

►જે ગામમાં બધા મતદારો, સભ્યો સર્વાનુમતે પસંદગી કરે છે ત્યારે તે ગામ 'સમરસ પંચાયત' કહેવાય છે.

- ગામનો સઘળો વહીવટ તલાટી-કમ-મંત્રી કરે છે.
- તાલુકામાં તાલુકા પ્રમુખ વડા હોય છે જ્યારે તાલુકાના વહીવટી વડા 'તાલુકા વિકાસ અધિકારી' (TDO) ના નામે ઓળખાય છે.
- જિલ્લામાં જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખ વડા ગણાય છે અને વહીવટી વડા જિલ્લા વિકાસ અધિકારી (DDO) ના નામે ઓળખાય આ ઉપરાંત નગરપાલિકા, મહાનગરપાલિકાઓ હોય છે.
- આ સંસ્થાઓની ચૂંટણી ગુંજ મતદાન પદ્ધતિ દ્વારા પ્રત્યક્ષ રીતે થાય.
- જેમાં નગરપાલિકાના વડા પ્રમુખના નામે વહીવટી વડા ચીક ઓકિસર ના નામે ઓળખાય છે.

(10) અમલદારશાહીનાં અનિષ્ટો જણાવો.

►અમલદારશાહીના અનેક અનિષ્ટ કાર્યો હોઈ શકે જેમાં,

(1) લાગવગ (2) ભ્રષ્ટાચાર (3) સગાવાએ (4) શાતિવાએ

(5) અપ્રમાણિકતા (6) બિનકાર્યક્ષમતા (7) ગેરરીતીઓ

(8) પલાયન વૃત્તિ

પ્રશ્ન : 2 નીચેના વિધાનોનાં કારણે સમજવો :

(1) ભારતીય સંસદ દ્વિગૂહી છે.

- ભારતીય સંસદ બે ગૃહોનું બનેલું છે.
- કેન્દ્ર સાથે ધારાસભાનું ઉપલું ગૃહ રાજ્યસભા અને બીજું નીચલું ગૃહ જેને લોકસભા કહે છે.

(2) રાજ્યસભા કાયમીગૃહ છે.

➤ આખી રાજ્યસભા ક્યારેય બરખાસ્ત થતી નથી એ બે વર્ષના અંતે
રાજ્યોની કુલ સંખ્યાના $\frac{1}{3}$ ભાગના લોકો નિવૃત થાય છે અને નવા
સભ્યો ચૂંટાયા છે આથી રાજ્યસભા કાયમી ગૃહ છે

(3) ભારતમાં સંસદ સર્વોપરી નથી, પરંતુ બંધારણ સર્વોપરી છે.

► સંસદે ઘડેલા કાયદામાં બંધારણીય જોગવાઈનો ભંગ થતો હોય તે બંધારણ સાથે સુસંગત ન હોય તેને અદાલતમાં પડકારી શકાય છે અને સંસદે ઘડેલો કાયદો બંધારણની જોગવાઈઓનો ભંગ કરે છે અને ગેરબંધારણીય ગણીને તેને રદ કરી શકે છે આથી ભારતમાં બંધારણ સર્વોપરી છે, અને સંસદ નહીં

(4) સ્વતંત્ર, નિષ્પક્ષ ન્યાયતંત્ર લોકશાહીની આધારશિલા છે.

➤ ન્યાયતંત્ર બંધારણના રક્ષક અને વાલી તરીકે કામ કરે છે કેમ કે બંધારણે ભારતને લોકશાહી રાજ્ય જાહેર કરીને તેના રક્ષણનું કાર્ય ન્યાયતંત્રને સોંખ્યું છે. ન્યાયાધીશો કોઈ પણ દબાવ અને પક્ષપાત વિના ન્યાય આપી શકે છે આથી કહેવામાં આવે છે કે સ્વતંત્ર, નિષ્પક્ષ, ન્યાયતંત્ર લોકશાહી આધારશિલા છે.

(5) સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ લોકશાહીની તાલીમશાળા અને બંધારણ સુધારણાની પ્રયોગશાળા છે.

- સ્થાનિક કાચ્ચો કરતા તેમનામાં રાજ્ય કે રાજ્યના પ્રશ્નો વિશે પોતાના મંતવ્યો બાંધવાની સૂજ વિકસે છે.
- સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ લોકશાહીની તાલીમશાળા છે.
- તેથી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓને 'વહીવટ સુધારણાની પ્રયોગશાળા' પણ કહે છે.

- સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓની રચના અને વહીવટ લોકશાહી પદ્ધતિએ ચાલે છે.
- તાલીમ અને અનુભવ તેમને ધારાસભાના કે કારોબારીના સભ્ય તરીકેની ફરજો બજાવવામાં ઉપયોગી થાય છે.

(6) રાજ્યની વિધાનસભા રાજ્યના લોકોની ઈચ્છાનું પ્રતિબિંબ પાડે છે.

- રાજ્યની વિધાનસભા રાજ્યના લોકોની ઈચ્છા અને લોકમત મુજબ ધારાકીય અને કારોબારી કાર્યો કરે છે.
- પોતાના કાર્યો વિશે પ્રજાના પ્રત્યાઘાતો, આકંક્ષાઓ સમજુને વહીવટ કરે છે.
- ભારત પ્રજાસત્તાક લોકશાહી દેશ છે લોકોએ ચુંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ જવાબદાર રહીને રાજ્ય વહીવટ ચલાવે છે.
- આમ, રાજ્યની વિધાનસભામાં રાજ્યના લોકોની ઈચ્છાનું પ્રતિબિંબ પડે છે.

(7) રાજ્યપાલ એ રાજ્ય અને કેન્દ્ર વચ્ચે કડીરૂપ ભૂમિકા આદા કરે છે.

- રાજ્યપાલ રાજ્ય સરકારની કોઈ પણ કામગીરી વિશે રાષ્ટ્રપ્રમુખને વાત કરે છે.
- રાજ્યપાલની નિમણુક કેન્દ્રના પ્રધાનમંડળની સલાહ મુજબ રાષ્ટ્રપ્રમુખ કરે છે. રાષ્ટ્રપ્રમુખના પ્રતિનિધિ તરીકે રાજ્યપાલ રાજ્યનો વહીવટ સંબાળે છે.
- આમ, રાજ્યપાલ રાજ્ય અને કેન્દ્ર વચ્ચે કડીરૂપ ભૂમિકા ભજવે.

(8) લોકસભા દેશની ચાવીરૂપ પ્રજાકીય સંસ્થા છે.

➤ લોકસભામાં પ્રજાના પ્રશ્નો વાચવામાં આવે છે.

➤ લોકસભાના સભ્યો લોકોની ઈચ્છાને વધારે રીતે સમજુ શકે છે.

➤ લોકસભા પ્રતિનિધિનું બનેલું નીચલું ગૃહ છે તેઓ પ્રજાઓના પ્રશ્નોની સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવે છે આમ, લોકસભા દેશની ચાવીરૂપ પ્રજાકીય સંસ્થા છે.

(9) રાજકીય કારોબારી અને વહીવટી કારોબારી વચ્ચે મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો રાજ્યના સુશાસનની પૂર્વશરત છે.

- રાજકીય કારોબારી પ્રજાના કલ્યાણ અને સુખાકારી માટે ચિંતન કરતું મગજ છે.
- આ રીતે સરકારની નીતિઓના ઘડતરમાં અને અમલીકરણમાં વહીવટી કારોબારી રાજકીય કારોબારીને પીઠબળ પૂરું પાડે છે.
- તેમજ જરૂરી માહિતી અને આંકડા પૂરા પાડે છે વહીવટી કારોબારી સરકારની કરોડરજ્જુ સમાન છે.

- વહીવટી કારોબારી એ રાજકીય કારોબારીની આજા પ્રમાણે
કામ કરે છે.
- આમ, રાજકીય કારોબારી વચ્ચે મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો રાજ્યના
સુશાસનની પૂર્વશરત છે.

(10) સક્ષમ અને બાહોશ સનદી અધિકારીઓ સરકારની કરોડ૨જુજુ
સમાન છે.

- મંત્રીમંડળ એ લોકોના કલ્યાણ અને સુખાકારીની ચિંતા કરતા મગજ
સમાન છે.
- વહીવટી ક્ષમતા અને સુઅબુઝ અને દીર્ઘદ્રષ્ટિને કારણે સનદી
અધિકારીઓ રાજ્યનો કાર્યક્ષમ વહીવટ કરી શકે છે.
- સરકારની નીતિઓ વગેરેનો અમલ અધિકારીઓ જ કરે છે.
- આથી કહેવાય છે કે, સક્ષમ અને બાહોશ સનદી અધિકારીઓ સરકાર
કરોડ૨જુજુ સમાન છે.

પ્રશ્ન : 3 ટૂંક નોંધ લખો :

(1) રાજ્યપાલનું સ્થાન અને કાયો

- રાજ્યપાલ અને રાજ્યના મુખ્યપ્રધાન અને પ્રધાનમંડળના સભ્યોનો સમાવેશ રાજ્યની કારોબારીમાં થાય છે.
- રાજ્યમાં સર્વોચ્ચ સ્થાને રાજ્યપાલની નિમણુક કેન્દ્રીય પ્રધાનમંડળની સલાહ મુજબ રાજ્યપ્રમુખ દ્વારા કરવામાં આવે છે.
- 35 વર્ષ કે તેથી વધુ વચ્ચેનો ભારતનો નાગરિક રાજ્યપાલના હોદા માટે લાયક ગણાય છે.

- રાજ્યપાલની નિમણૂક સામાન્યત: પાંચ વર્ષની હોય છે.
- છતાં તે રાજ્યપતિની ખુશી હોય ત્યાં સુધી હોદા પર રહી શકે છે.
- કોઇકવાર બે રાજ્યોનું સંચાલન પણ સોંપવામાં આવે છે
- રાજ્યપાલ પોતે રાજ્યના બંધારણીય અને ઔપચારિક વડા છે
- તેઓ રાજ્યની વિધાનસભા બહુમતી પક્ષના નેતાની મુખ્યપ્રધાન તરીકે નિમણૂક કરે છે વડી અદાલતના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક રાજ્યપતિ તેમની સાથે ચર્ચા- વિમર્શ કરીને કરે છે. રાજ્યની વિધાનસભાની બેઠકો બોલાવી, તને વિઝેરી નાખવી.

► રાજ્યપાલની સત્તા વ્યવહારમાં મુખ્યપ્રધાન અને તેનું મંત્રીમંડળ ભોગવે છે રાજ્યપાલ કોઈ રાજકીય પક્ષ સાથે સંકળાયેલા હોઇ શકે છે પરંતુ હોક્કો ગ્રહણ કર્યા પછી તેઓએ રાજકારણથી પર રહીને તટસ્થ અને નિષ્પક્ષ રહીને ફરજો બજાવવાની રહે છે.

(2) રાજ્યની વિધાનસભાની કારોબારી વિષયક સત્તાઓ

- વિધાનસભાની સત્તાઓ ઘણી મોટી છે તેમ છતાં પણ કટોકટીના સમયમાં લોકસભા તેના પર અંકુશ મૂકી શકે છે
- વિધાનસભ્યો પ્રધાનને વહીવટી કાચો અંગે પ્રશ્નો પૂછી શકે છે.

□(1) રાજ્ય સરકાર

❖(a) ધારાસભા

(i) વિધાનસભા (ii) વિધાન પરિષદ

❖(b) ન્યાયતંત્ર

(i) વડી અદાલત (a) તાબાની અદાલતો

(i) જિલ્લા અદાલતો (ii) તાલુકા અદાલતો

❖ (c) કારોબારી

રાજ્યપાલ, મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીમંડળ તેમજ વહીવટી અધિકારીઓ

(3) વડાપ્રધાનનું સ્થાન અને કારોબારી સત્તાઓ

- વડા પ્રધાન સંઘ સરકારના વાસ્તવિક કારોબારી વડા છે.
- વડા પ્રધાન લોકસભામાં બહુમતી પક્ષના સભ્યોના સર્વમાન્ય નેતા છે.
- તેમની નિમણુંક રાજ્યપતિ દ્વારા થાય ઔપચારિક રીતે થાય છે પ્રધાન મંડળના સભ્યોની નિમણુંક વડાપ્રધાનની સલાહ અનુસાર રાજ્યપતિ કરે છે.
- કોઈ પણ પ્રધાનને પ્રધાનમંડળમાં લેવો કે ચાલુ રાખવો કે પ્રધાનમંડળમાંથી પડતો મૂકવાનો નિર્ણય વડાપ્રધાન કરે છે.

- પ્રધાનમંડળની બેઠકકોનું અધ્યક્ષ પદ વડાપ્રધાન સંભાળે છે તેઓ જુદા જુદા ખાતાઓની કામગીરીઓનું સંકલન અને દેખરેખ રાખે છે નીતિવિષયક નિર્ણયો તેઓ લે છે.
- હોદાની રૂએ વડાપ્રધાન આયોજન પંચના અધ્યક્ષ છે.
- વડાપ્રધાનના નેતૃત્વ હેઠળ પ્રધાનમંડળમાં કેબિનેટ કક્ષાના પ્રધાનો અને નાયબ પ્રધાનો એમ ક્રિસ્તરીય પ્રધાનમંડળ છે.
- વડાપ્રધાન સંઘના બંને ગૃહોમાંથી કોઈપણ એક ગૃહના સભ્ય હોવા જરૂરી છે.

- પ્રધાનમંડળ સંયુક્ત જવાબદારીના સિદ્ધાંત પર કાર્ય કરે છે અને
તેઓ લોકસભાને જવાબદાર રહે છે.
- જો લોકસભામાં અમુક મુદ્દાઓની સરકારી નીતિ કે મુદ્દાને નામંજૂર
કરે તો સમગ્ર પ્રધાનમંડળ જવાબદાર ઠરે છે અને સામૂહિક
જવાબદારી સ્વીકારી રાજીનામું આપી હેવું પડે છે.

(4) રાજ્યપતિની ધારાકીય સત્તાઓ અને વહીવટી સત્તાઓ

- તમામ સામાન્ય ખરડાઓને પ્રધાનો દ્વારા ગૃહમાં રજૂ કરવાની પ્રક્રિયાને પ્રથમ વાચન કહે છે.
- જેમાં ખરડાનું શીર્ષક, ઉદેશો, કારણોનું વર્ણન હોય છે.
- આ ખરડો પહેલા ધારાગૃહમાં રજૂ કરતા પહેલા તે ગૃહના અધ્યક્ષની અને નાણાકીય ખરડો રજૂ કરવા માટે કેન્દ્રમાં રાજ્યપતિની અને રાજ્યમાં રાજ્યપાલની ભલામણથી જ રજૂ થાય છે.

- પ્રથમ વાચનમાં ખરડાની સામાન્ય માહિતી પર મુખ્ય મુદ્દાઓની ચર્ચા થાય છે.
- બીજા વાચન દરમિયાન ખરડાના પ્રત્યેક મુદ્દાઓની કલમવાર ચર્ચા થાય છે.
- તેના હેતુઓ અને તેના પ્રત્યાધાતોની છણાવટ થાય છે તેમાં જનતા, જૂથો વિરોધી પક્ષના અભિપ્રાયોને આધારે સુધારાઓ કરવામાં આવે છે અને અંતે તેના પર મતદાન થાય છે.
- તેમાં જનતા, જૂથો, વિરોધી પક્ષના અભિપ્રાયોને આધારે સુધારાઓ કરવામાં આવે છે અને અંતે તેના પર મતદાન થાય છે.
- કેટલીક વાર ગૃહમાં કાર્યબોજ વધુ હોવાથી ખરડા પર વિગતે ચર્ચા થઈ શકતી નથી.

- જે તે વિષયના તજણો, વિશેષ જ્ઞાન ધરાવતા સભ્યોની પ્રઘર સમિતિ ને સોંપવામાં આવે છે.
- ખરડાને ત્રીજા વાચન માટે રજુ કરવા મોકલી આપે છે.
- ત્રીજુ વાચન માત્ર ઔપચારિક જ હોય છે.
- ભલામણોનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરવા પાછળના તર્ક રજૂ કર્યાના અંતે ખરડાના સ્વીકાર્ય સ્વરૂપ પર મતદાન કરવામાં આવે છે.
- જો તને બહુમતીનો ટેકો મળે તો તે ખરડો પસાર થયેલો જાહેર થાય છે.

- તેના પર પ્રથમ ધારાગૃહના અધ્યક્ષની સહી લઈને બીજા ધારાગૃહમાં મોકલી આપવામાં આવે છે.
- બીજા ગૃહના જરૂરી સુધારા સાથે બીજા ગૃહમાં ખરડો સરળતાથી પસાર થાય તો રાષ્ટ્રપતિની સહી માટે મોકલાયા છે અને મંજુરી મળેથી ખરડો કાયદો બને છે બીજા ગૃહમાં તે મંજુર ન થાય તો તેને પુનઃ પ્રથમ ગૃહને પરત મોકલવામાં આવે છે જ્યારે બંને ગૃહો વચ્ચે મતભેદ વધી જાય કે ઉપલા ગૃહમાં સત્તાધારી પક્ષના બહુમતી ન હોય ત્યારે ખરડાની મંજૂરી મેળવી સરળ ન હોય ત્યારે બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક' બોલાવી તેમાં ખરડો સાંચી બહુમતિથી પસાર કરવામાં આવે છે.

(5) ખરડો કાયદો ક્યારે બને ? પ્રક્રિયા વર્ણવો.

□ ધારાકીય સત્તાઓ

- સામાન્ય ચૂંટણીઓ પછી સંસદના બંને ગૃહનું તે ઉદ્ઘાટન કરે છે અને દર વર્ષે સંસદની પ્રથમ બેઠક સમયે સભા સમક્ષ પ્રવચન કરે છે અન્ય કોઇ નાણાકીય ખરડો રાજ્યપ્રમુખની પૂર્વસંમતિથી જ લોકસભામાં દાખલ થઈ શકે છે.
- સંસદની બેઠક બંધ હોય ત્યારે તાકીદની પરિસ્થિતિ અંગે રાજ્યપ્રમુખ વટકુકમ બહાર પાડી શકે છે.

- તે સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન વગેરે ક્ષેત્રોની 12 નામાંકિત વ્યક્તિઓની રાજ્યસભામાં નિમણૂક કરી શકે છે.
- કોઈ ખરડા પર સંસદના બંને ગૃહો વચ્ચે મતભેદો પડે ત્યારે રાજ્યપ્રમુખ સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવે છે .

□ વહીવટી સત્તાઓ

- તે નાણાપંચ, જાહેર સેવા આયોગ વગેરેના અધ્યક્ષો અને સભ્યોની નિમણૂક કરે છે.
- રાજ્યપ્રમુખ ત્રણેય સંરક્ષણ દળોના વડા છે.

- અન્ય રાષ્ટ્રો સામે યુદ્ધ જહેર કરવાની, યુદ્ધ બંધ કરવાની કે સંઘિ કરવાની સત્તા ધરાવે છે.
- તે વિદેશોમાં ભારતના રાજ્યદ્રોતોની નિમણુંક કરે છે અને વિદેશી રાજ્યદ્રોતોને માન્યતા આપે છે.
- લોકસભામાં બહુમતી ધરાવતા પક્ષના નેતાને તે વડા પ્રધાન તરીકે નીમે છે.
- કારોબારીના બધા જ કાર્યો રાષ્ટ્રપ્રમુખના નામે કરવામાં આવે છે.

(6) નાણાકીય ખરડા અંગેની બંધારણીય જોગવાઈઓ

- લોકસભા રજૂ થતાં નાણાકીય ખરડા ઉપર બે-ત્રણ દિવસ પ્રાથમિક ચર્ચા થાય છે.
- અંદાજપત્રના ખર્ચની માગણીઓ ઉપર ચર્ચા-વિચારણા થાય છે. નાણામંત્રી તેની બધી વિગતોની અંકડાકીય માહિતી સંસદમાં રજૂ કરે છે.
- જે - ત વિભાગના મંત્રીઓ જેમ કે કૃષિ વિજ્ઞાન, વેપાર-વાણિજ્ય અને માનવસંસાધન વિભાગ વગેરે પોતાના વિભાગની માંગણીઓ લોકસભા સમક્ષ ચર્ચા - વિચારણા માટે મૂકે છે.

- અંદાજપત્રના આવકના પાસાઓ અને કરવેરાના પ્રસ્તાવ જુદા જુદા સ્વરૂપે મૂકાયા છે અને તેની મંજુરી લેવી પડે છે.
- લોકસભા - રાજ્યસભાની તમામ કે અંશતઃ ભલામણોનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરી શકે છે.
- જો 14 દિવસમાં નાણાકીય ખરડો લોકસભામાં પસાર ના કરવામાં આવે તો તે ખરડો રાજ્યસભામાંથી પસાર થયેલો માનવામાં આવે છે. રાજ્યસભાએ ચુકવેલી ભલામણનો લોકસભામાં સ્વીકાર કરે તો તે ખરડો રાજ્યસભામાંથી પસાર થયેલો ગણાય છે.

(7) રાજ્યસભાની ઉપયોગિતા અને મર્યાદા

- ભારતની સંસદ દ્વિગૃહી છે જુદા જુદા રાજ્યોના લોકોની હચ્છાઓ, પ્રશ્નો, માંગણીઓને વધુ સારી રીતે સમજે છે.
- ભારત 29 રાજ્યો અને રાજ્યોના પ્રદેશ દિલ્હી સહીત 7 સંઘશાસિત પ્રદેશોનું બનેલું સંઘરાજ્ય છે. રાજ્યસભાએ સંસદનું ઉપલું ગૃહ છે.

□ રાજ્યસભાની મર્યાદા

- લોકસભામાં પ્રથમ પસાર થયેલો ખરડો રાજ્યસભામાં ભલામણ અર્થે ૨૪૪ કરવામાં આવે છે.
- રાજ્યસભાએ તે ખરડાને અંગે જરૂરી ભલામણો સહિત લોકસભાને ૧૪ દિવસમાં પરત મોકલવો પડે છે.
- જો ૧૪ દિવસમાં નાણાકીય ખરડો લોકસભામાં પરત ન કરવામાં આવે તો તે ખરડો રાજ્યસભામાંથી પસાર થયેલો ગણાય છે.
- જો રાજ્યસભાની ભલામણનો લોકસભા સ્વીકાર કરે તો બંને ગૃહોમાં સુધારેલો ખરડો કરે તો તે નાણાકીય ખરડો બંને માટે પસાર કરેલો ગણાય છે.

પ્રશ્ન : 4 નીચેનામાંથી યોગ્ય વિકલ્પની પસંદગી કરો :

(1) વિધાનસભાના સભ્યપદ માટે વયમર્યાદા કેટલી વર્ષની નક્કી થઈ છે?

(A) 25 વર્ષ

(B) 30 વર્ષ

(C) 35 વર્ષ

(D) 18 વર્ષ

(2) લોકસભાનું સંખ્યાબળ અને રાજ્યસભાનું સંખ્યાબળ કેટલું
નિર્ધારિત કર્યું છે?

(A) 545; 250

(B) 455; 350

(C) 182; 11

(D) 543; 238

(3) નીચેના ક્યા રાજ્યમાં ધારાસભાનાં બે ગૃહો અસ્તિત્વમાં છે ?

(A) કર્ણાટક

(B) આંધ્રપ્રદેશ

(C) તમિલનાડુ

(D) રાજ્યસ્થાન

(4) સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયધીશને કોણ નીમે છે?

- (A) વડાપ્રધાન
- (B) રાજ્યપાલ
- (C) રાજ્યપતિ**
- (D) ઉપરાજ્યપતિ

(5) લોકસભાના સભ્યોની સમયમર્યાદા કેટલાં વર્ષની છે ?

(A) 4 વર્ષ

(B) 6 વર્ષ

(C) 2 વર્ષ

(D) 5 વર્ષ

(6) રાજ્યપતિ કયા ગૃહમાં બે એંગ્લો-ઇન્ડિયન સભ્યની નિમણૂક કરે છે ?

(A) રાજ્યસભા

(B) લોકસભા

(C) ગોવા વિધાનસભા

(D) આયોજનપંચ

(7) વડાપ્રધાનને હોદા અને ગુપ્તતાના શપથ કોણ લેવડાવે છે ?

(A) ઉપરાજ્યપતિ

(B) રાજ્યપતિ

(C) સુપ્રીમ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ

(D) લોકસભાના પ્રોટેમ સ્પીકર

(8) સાચાં જોડકાં જોડો :

વહીવટી સંસ્થાઓ

(1) જિલ્લા સેવાસદન

(2) મહાનગરપાલિકા

(3) જિલ્લા પંચાયત

વહીવટી વડાઓ

(A) મેયર

(B) ડીડીઓ

(C) કલેક્ટર

(D) કમિશનર

(A) 1-A, 2-C, 3-D

(C) 1-B, 2-C, 3-D

(B) 1-C, 2-D, 3-B

(D) 1-C, 2-A, 3-B

(9) રાજ્યસભામાં રાજ્યપતિ કેટલા સભ્યો નીમે છે ?

(A) 238

(B) 12

(C) 2

(D) 14

(10) સંસદમાં અંદર્જપત્ર કોણ રજૂ કરે છે ?

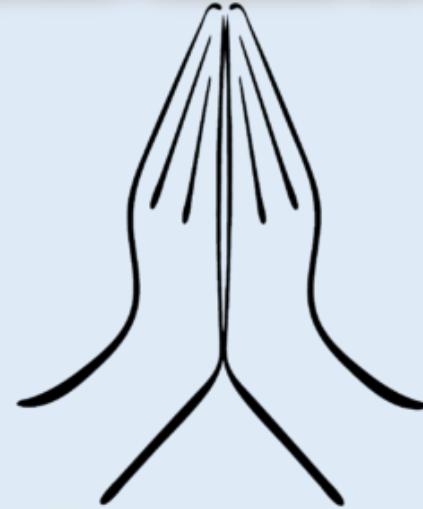
(A) વડાપ્રધાન

(B) ગૃહપ્રધાન

(C) નાણાં પ્રધાન

(D) સંસદ સભ્ય

THANKS

FOR WATCHING